

ANTIKAJA UURIMISEST EESTI KULTUURILOOS

Pärtel Haliste. Hagerist Hellaseni. Koostaja Ivo Volt. Eesti mõttelugu 90. Tartu: Ilmamaa, 2009. 384 lk.

„Eesti mõtteloo” sarjas ilmunud veidi vähem kui saja väljaande seas täiendab Pärtel Haliste artiklite kogumik seda teemavaldkonda, mis puudutab antiikajaga seotud uurimusi ja nende osa eesti vaimukultuuri arengus. Kogumik sisaldab Haliste teaduslikke ja populaarteaduslikke artikleid, samuti publitsistikat ja arvustusi.

Pärtel Haliste oli nii teadlane kui ka publitsist, kes oma erialastes rohkem või vähem spetsialiseeritud artiklites arutles ka ühiskonda poliitikas, majanduses, hariduses jne laiemalt puudutavate probleemide üle. Seega leiame tema artiklitest peale klassikalist filoloogiat käsitleva ainese mõtteid, mis avardavad meie ettekujutust kahe maailmasõja vahelisest ajast, probleemidest ühiskonnas ja kultuuris.

Pärtel Haliste nimi pole autorina vahest nii tuntud, kui seda on mitu teist, kelle teosed on samas sarjas ilmunud. Pigem on ta teatud ja hinnatud esmajoones klassikaliste filoloogide seas. Eesti kultuurilukku jääb Haliste

esmajoones antiikaja uurijana ja tutvustajana. Samal ajal on ta oma elukäigu ühe põlvkonna eesti haritlaste iseloomulik esindaja.

Nagu mitu teist eesti teadus- ja kultuuriinimest, sai ka Haliste erialase kõrghariduse Peterburis tolle aja silmapaistvate ja rahvusvaheliselt tunnustatud professorite käe all. Haliste puhul võib näha edasipüüdlikkust ja kiindumust oma erialasse, kuid ka paljudele eestlastele osaks saanud traagilist saatust (ta hukkus, põgenes 1944. aastal laevaga Vene vägede eest).

Pärtel Haliste oli esimene eestlasest klassikaline filoloog, tema tegevus langes kahe maailmasõja vahelisse perioodi. Tema huvi keskmes oli kreeka kultuur, ajalugu ja kirjandus ning ta tegutses pikemat aega Tartu Ülikoolis kreeka filoloogia professori kohusetäitjana, 1937. aastast aga erakorralise professorina. Lühülevaate saab Haliste elukäigust raamatu koostaja Ivo Voldi kirjutatud eessõnast, põhjalikum teave leidub kogumikus „Kakssada aastat klassikalist filoloogiat Eestis” (koostanud ja toimetanud Ivo Volt, Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2003; vt I. Voldi artikkel „Pärtel Haliste (1890–1944): esimene

eestlasest klassikalise filoloogia õppejõud”, lk 77–98). Nimetatud artiklites võib tutvuda Haliste erialase kujunemisteedega, teda juhendanud professorite ja mõjukate teadlastega, kes ta seisukohtade kujunemisele kaasa aitasid.

Kreekas ja Roomas pandi alus euroopa kultuurile, kujunes välja kirjandus kogu žanride mitmekesisuses, pandi paika filosoofia, õigusteaduse, poliitika, eetika jm põhimõtted. Rääkides keeleteaduslikes terminites, võib antiikajas näha euroopalikku kultuuri kooshoidvat grammatikat. Läbi kõigi ajaloo perioodide on klassikatradsioon avaldunud mitmekesisuses vormides, andes eripärase näo teatrile, spordile, arhitektuurile, aga ka mõttelaadile üldisemalt. Seda kõike tajus ka Pärtel Haliste, väljendades seda nii oma erialastes artiklites kui ka laiemale üldsusele määratud populaarsetes kirjutistes.

Teadusliku uurimismeetodi osas järgib Haliste XIX sajandil väljakujunenud historistliku analüüsi põhimõtteid. Artiklis „Vana ajaloo uurimise meetod” (lk 55–73) rõhutab ta ajaloonähtuste kontekstipõhise uurimise tähtsust, mille puhul üksiknähtust tuleb vaadelda selle ajaloolisel foonil ja arvestada üldkultuurilisi aspekte. Ajaloolase ja filoloogi ühiseks ülesandeks on vaadelda võrdlevalt kultuuriloolisi nähtusi ja kasutada ära ajalooteaduses ning uute keelte ja kirjanduste uurimisel tekkinud uuemaid arenguid.

Haliste kogumikus esitatud teadusartiklid kuuluvad pigem ajaloo valdkonda, kui tegelevad filoloogiliste küsimustega. Ta jätkab *saeculum historicum*’iks nimetatud XIX sajandi ajaloo uurimise traditsioone, vahendades ja tutvustades uusi arheoloogilisi leide ja käsitledes neis leiduvaid andmeid antiikaja kohta. Eriti palju uut materjali andis XIX sajandi teisel poolel arenema hakanud papüroloogia, mille tähtsust tutvustab ka Haliste oma artiklites. Vana ajaloo uurimise meetoditest andis ta ülevaate

Akadeemilises Ajaloo Seltsis peetud ettekandes ja selle alusel koostatud artiklis, kus keskendub poliitilise ja sotsiaalse ajaloo ainesele, tuues ühe näite oma uurimuse Platoni teose „Seadused” riigikorralduslike külgede kohta (lk 70–72) – sellel teemal pidi valmima ka doktoriväitekiri.

Kuigi Haliste huvikeskmes oli meetodite käsitlemine ajalooteaduses, vaatles ta sellega seoses ka filoloogilisi küsimusi. Ta puudutab muuhulgas XIX sajandi keskset poleemikaobjekti, nn Homeroose küsimust, milles kirjanduslugu põimub ajaloo ja kultuuriloo. Veidi kummastav on, et Haliste ei nimeta sealjuures probleemi tõstatajat Friedrich A. Wolfi. Kindlasti väärinuks Wolf nimetamist ka klassikalise filoloogia kui teadusala idee alusepanijana. Just tema toonitas tervikkäsitluse olulisust ja kultuuri erinevate aspektide vaheliste seoste arvestamise vajadust – mõte, mida Haliste ise erinevates artiklites korduvalt esile toob. Wolfi nime aga me artiklitest ei leia. Siin võib põhjuseks pidada teadusloos üsnagi intrigeerivat nähtust, kus idee algataja järglaste hulgas kerkib esile erilise mõjuvõimu ja autoritaarsusega isik, kelle seisukohad varjutavad kõik varasema (antud juhul on selliseks isikuks Ulrich von Wilamowitz-Moellendorff, kellele Haliste ka korduvalt viitab).

Pärtel Haliste kõneleb Euroopa hellenotsentrilisest kultuuriringist, mille kajastusi me võime jälgida ka erinevate Euroopa maade uuemates arengutes. Just see temaatika on saanud valitsevaks uurimisobjektiks XX sajandi viimastel kümnenditel. Selle uurimissuuna väljundid on andnud põhjapanevaid töid antiikaja pärandi ja klassikalise traditsiooni kohta kuni praeguse hetkeni välja.

Vaadeldes Pärtel Haliste pärandit, tuleks kõrgelt hinnata tema võrdlevkultuuriloolist lähenemist antiikajale, samuti Kreeka ja Rooma pärandi

tähendust eesti kultuurile. Piltlikult kirjeldab ta antiikaja kultuuri horisontaalse tasapinnana, millest eralduvad üksikud vertikaalid, mille kaudu antiikaja kultuur ja selle uurimine valgub uude Euroopasse (lk 60).

Võib nõustuda Ivo Voldiga, kes hindab eriti kõrgelt Haliste artiklit „Klassi[ka]line haridus ja eesti kultuuri arendamise probleeme” (lk 86–104), mis ilmus 1934. aastal. Haliste vaatleb seal Eestit Lääne-Euroopa kultuuriipiirkonna osana. Viimase puhul peab ta oluliseks kolme aspekti: Kreeka ja Rooma pärandit, kristlust ja rahvuslust. Nende kolme teguri omavaheliste seoste mõistmine on tänapäeval vähemalt sama tähtis kui artikli ilmunise ajal. Praegu, Euroopa Liidu liikmena, sõltub eestlaste enesepildi moodustumine ja oma identiteedi tunnetamine samuti nende kolme teguri kõrvutavast jälgimisest ja tundmisest. Sealjuures peab nendevahelise tasakaalu leidmine olema ka meie ajal hariduse ja kultuuri edendamise aluseks. Seega on Pärtel Haliste vaatenurk nimetatud artiklis vägagi tänapäevane.

Toetudes tuntud klassikalise filoloogi Werner Jaegeri teesile kultuuriteadlikkusest kui kesksest ja kõrgeimast väärtusest inimese olemuses ja tegutsemises, arendab Haliste ideed Lääne-Euroopa väärtuste ja vaimuelu arenemise allikatest ja nende tähtsusest. Kultuurikontaktide kontekstis on sel puhul huvitav vaadelda Kreeka mõju roomlastele nii keeles kui ka kirjanduses (lk 90–94), sest selle tulemusena kujunes välja üks olulisemaid mõisteid euroopa kultuuris – humanism. Eesti paigutust sellesse arengupilti kannab läänestumise idee, mis tähendab kultuuriteadlikkuse tõstmist kesksele kohale hariduses ja mõtteviisis. Peamiseks eesmärgiks peab Haliste sõnul olema kontaktide saavutamine lääne kultuuri kõrgsaavutustega, peamiselt inglise, prantsuse ja saksa kultuuri kaudu.

Haliste ise pooldab orienteerumist prantsuse vaimule, mida tema kui klassikalise filoloogi puhul võib hästi mõista. Rahvuslikel ja poliitilistel kaalutlustel peab ta tähtsaks sidemete arendamist Inglismaaga. Torkab silma, et saksa mõju arvestamise puhul on ta üsna reserveeritud, milles võib aimata 1920.–1930. aastate suundumusi vabandada saksa kultuuri mõju alt. Rääkides humanitaarsest haridusest, väidab Haliste, et on põhjusi, miks Saksamaaga arvestamisest tuleks koguni loobuda.

Märkimist väärib Haliste püüdlus rõhutada klassikalise hariduse tähtsust ja ladina ning ka kreeka keele õppimise vajadust. See on talle südame lähedane teema ja siin sekkub ta oma aja poleemikasse hariduse arengusuundade üle. Ladina keeles näeb ta oma kaasaja Lääne-Euroopa keelte eduka omandamise alust. Eesti Kultuuri Sõprade Koondises 1933. aastal peetud ettekandes toob ta positiivse näitena Hollandi, kus kõrgel tasemel klassikaline haridus toetab uute keelte oskust, nii et peaaegu iga haritlane kõneleb kolme võõrkeelt (inglise, prantsuse ja saksa – lk 103). Antiikaja tundmise vajadust ja aktuaalsust toonitab Haliste ka ühiskonnaelu puhul, kus mõisted *auctoritas*, *disciplina*, *pietas*, *fides*, *integritas* (autoriteet, korrastatus, kohusetunne, ustavus, ausus) on sama tähtsad nagu antiigiski. Teemat käsitleb ta ka populaarsemal kujul Üliõpilaslehes, kus vaidleb vastu levinud arvamustele, et ladina ja kreeka keele tähtsus väheneb ja koolid teevad õigesti, kui need õppeainete seast välja tõrjuvad. Haliste mõonab, et reaalarhutes pole vanade keelte õpetamine tõepoolest vajalik, kuid humanitaarselt haritud inimesele on need püsiva tähtsusega. Just kreeka ja ladina keel teevad võimalikuks antiikaja kultuurile lähenemise. See aga pole eesmärk iseeneses, vaid vajalik kaasaja Euroopa kultuuri arengute mõistmiseks (lk 222). Näiteks ei saa

ilma antiiksete eeskujude tundmiseta täielikult aru ka uuemast kirjandusest. Isegi siis, kui tõlked oleks olemas, ei saa need päriselt asendada originaale. Haliste toonitab ka aegumatut tõde, et rahva suurus sõltub tema vaimse kultuuri sügavusest ja suuruselt. Eesti rahva kultuuriline areng toetub euroopa kultuuri sisu ja vaimuga tutvumisele. Oma seisukohtadele leiab Haliste toetust ka maailmapoliitikast, refereerides Inglise peaministri kõnet antiikautorite tundmise tähtsusest.

Pärtel Haliste artiklid ei ilmunud tema eluajal rahvusvahelistes ajakirjades. Postuumselt avaldas tema uurimistöö tulemused Ervin Roos Rootsis klassikalise filoloogia ajakirjas *Eranos*, tuues need nii rahvusvahelisse käibesse. Võib ainult kahju tunda, et ta teadlasetae nii traagiliselt katkes ning doktoritöö jäi kaitsmata.

Pärtel Haliste publitsistika ei käsitle mitte ainult antiikaja küsimusi, vaid seal tuleb selgesti välja ka tema ühiskondlik hoiak. Nii ongi artiklikogus vastavas alajaotuses paigutatud esimesele kohale Postimehes ilmunud artikkel „Lahti Vene mõju alt!” (1922). Selles kirjatusis kurdab Haliste liiga tugeva ja ikka püsiva vene mõju üle, mis takistab nii rahvuslikku arengut kui ka lähene mist Lääne-Euroopale (lk 159). Eitama ta vene kultuuri väärtusi ja oma võlga vene teadusele, näeb ta ka sealse hariduse, poliitika ja moraali bürokraatlikkust ja kitsarinnalisust. Eestis soodustas Venemaa idealiseerimist omal ajal soov vabaneda saksa mõju alt. Haliste toob oma kogemustest ka näite, kus väike rahvaste suhtes üleolev ja agressiivne suhtumine pole võõras isegi vene intelligentsile (jutt Georgia okupeerimisest – lk 160). Haliste rõhutab ka vajadust kasutada teaduses eesti keelt, mis tol ajal, eestikeelse ülikooli algusaastatel, oli eriti päevakorral.

Publitsistika valdkonda kuulub ka osa Haliste artikleid, mis tutvustavad

antiikaja teoseid ja nende autoreid, samuti antiigi uurijaid. Hinnangutes on Haliste üsnagi kinni oma aja levinud seisukohtades. Olgu siin näitena toodud artikkel Horatiuse 2000. sünniaastapäeva puhul (lk 105–109). Haliste tõstab esile Horatiuse luule vormilisi väärtusi ning poliitilist tausta, lõpuks nimetab siiski ka luuletaja humanistlikku külge. Tõepoolest, alles XX sajandi teisel poolel hakati rohkem tähelepanu pöörama Horatiuse luule isiklikule toonile, nüanssidele sõpruse, armastuse, naiste jne käsitlemisel.

Haliste reageerib ka antiikautorite teoste toomisele teatrilavale, arvustades Sophoklese „Antigone” lavastust. Oma kirjutises tutvustab ta kreeka tragöödia olemust ja kangelaste karakterite tähtsust traagilise elutunnetuse esiletoomisel. Väärab märkimist, et ta tsiteerib ka Friedrich Nietzsche teost „Tragöödia sünd” ja seda just kannatuse ülevuse iseloomustamisel. Nietzsche nimetab ta ka Horatiusest ja antiikkirjandusest üldiselt kõneldes. Tragöödiaga seoses on Nietzsche mainimine seda tähelepanuväärsem, et 1926. aastal, kui artikkel ilmus, polnud klassikaliste filoloogide seas heaks tooniks teda nimetada: oli ju Nietzsche nende seas põlu all (selline suhtumine toetus tolle aja suurimale autoriteedile filoloogias U. von Wilamowitz-Moellendorffile).

Et Pärtel Haliste mõte liikus laiemas sotsiaalses sfääris, seda näitavad artiklid, kus ta võtab sõna oma aja tähtsündmuste ja ühiskonnailmingute puhul, kõrvutades neid antiikaja nähtustega. 1924. aasta Pariisi olümpiamängud ajendavad teda kirjutama antiikaja spordimängudest. Artikkel Postimehes annab elava pildi Vana-Kreeka spordist ja Olümpias peetud pidustustest (lk 211–216). Ka sellise ühiskonnapahe nagu hangeldamise puhul leiab Haliste paralleele antiikajast, näidates, kuidas Kreekas ja Roomas püüdis riik ohjata viljaga spekulatsioonist. Tänapäeval

kõlab ka näide, kuidas äritsejad kasutasid ära riigipoolset toetust ja petsid välja riskihüvitisi (lk 218–219).

Väärrib tunnustust kogumiku koostaja Ivo Voldi töö: ta on asjatundlikult materjali kaante vahele kogunud ja selle ülevaatliku saatesõnaga varustanud, samuti saksakeelsed artiklid eesti keelde tõlkinud (kaks artiklit ajakirjast *Eranos* ja üks Rootsi Eesti Teadusliku Seltsi väljaandest). Väljaandja koostatud Pärtel Haliste bibliograafia annab süstemaatilise ülevaate autori pärandist. Selle tulemusena on meie ees väärtuslik materjal klassikauurimuste ajaloost, sellega seotud probleemidest ja isikutest. Lugesdes tekkis ainult väike küsitavus Gruusia päritolu klassikalise filoloogi Grigol Tsereteli nime kirjapildi suhtes: antud on nimekuju Zereteli, mis läheb lahku eesti keeles kasutatud varasemast transliteratsioonitavast.

Hinnates Pärtel Haliste pärandit tänapäeva seisukohalt, tuleb toonitada

esmalta tema teeneid klassikalise filoloogia edendamisel Eestis ja ajakohase erialaraamatukogu arendamisel. Kauaaegse ladina ja kreeka keele õpetaja Lalla Grossi meenutuste järgi oli Haliste meelistegevuseks just raamatukoguga tegelemine. Tema vaated antiikaja ajaloolisele taustale ja selle uurimise allikatele on pädevad ka praegusel ajal. Muidugi on ajaga muutunud osa kirjandusteoste ja mütoloogia interpreteerimist puudutavaid seisukohti (nt Sophoklese religioossuse kohta).

Pärtel Halistet tuleb eriti hinnata kui ühiskondliku arvamuse kujundajat ja lääne orientatsiooni veendunud kaitsjat. Tema seisukohad tunduvad ajakohastena ka ta tekste tänapäeval lugesdes.

Niisiis võib tunda heameelt, et Pärtel Haliste kirjatööde kogumik on lugejani jõudnud, avades ühe olulise tahu Eesti kultuuriloos.

ANNE LILL